ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ

ਸਾਹਿਤਯ

ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਹੈ:- ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਹਿਤ-ਯਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਹਨ:- ਸੰਯੋਗ, ਮੇਲ ਤੇ ਸਾਥ। ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸੋਹਣੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਸੋਹਣੇ ਤੇ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਸੂਖਮ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਉਪਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਰਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰੇ ਪਾਠਕ ਉਸ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਲੈ ਸਕਣ।

ਡੀ. ਅਰਨੋਲਡ ਅਨੁਸਾਰ:- "Literature is an expression of Society ਭਾਵ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ।"

ਮੈਥਿਊ ਆਰਨੋਲਡ:- "ਸਾਹਿਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।"

ਹਡਸਨ ਅਨੁਸਾਰ:- "ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਜੁੱਗ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ

ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਲਈ 'ਅਦਬ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਊਚ-ਨੀਚ ਸਲੀਕੇ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੇ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਜਿਸਦਾ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਵੇ। ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ

ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤ - ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਦਾਨ - ਪ੍ਰਦਾਨ ਸਦਾ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਸਿਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀ ਹੈ?

ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ:- ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ, ਅੰਗ ਕੀ ਹਨ, ਜਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਜੁੜਦੇ। ਸਾਹਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਅਤਿ-ਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਜੁਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ।

- ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਨੁਕਰਣਮੂਲਕ ਮੰਨਿਆ।
- ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਮੂਲਕ ਅਤੇ
- ਐਡੀਸਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਯੋਗਮੂਲਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਜੁਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕੋਈ ਸਰਲ ਜਾਂ ਇਕਸਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਕ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸਜੀਵ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ:- ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸਾਹਿਤਯਮ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਸੰਯੋਗ ਮੇਲ ਤੇ ਸਾਥ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਬਦ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਚੰਗੇ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਲਈ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਕਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚਾਰ, ਚੰਗੇ ਤੇ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਕਸ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ 'ਲਿਟਰੇਚਰ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਮੂਲ ਭਾਵ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਲਿਖੀ ਛਾਪ ਕਰਨਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅੱਜ ਲਿਟਰੇਚਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਜੋ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਤੇ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੇਂ

ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਸੂਖਮ ਕਲਾ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸੁਨਕਦ ਹੈ ਉਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਉਪਰ ਕਿੰਤੂ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਹਠ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਪਾਠਕ ਸਰੋਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਪਰ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਿਰਣੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਠਕ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਕ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਾਠਕ ਉਪਰ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਘੱਟੋਂ ਘੱਟ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਯਤਨ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬਦਲਿਆਂ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲਿਆ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਘੱਟ ਉਮਰ ਦੇ ਪਾਠਕ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਜਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹੋ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਇਹ ਜਿਹੇ ਹੋਏ ਹਾਜ਼ੀਏ ਹਨ ਇਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਅੰਤਰ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਾਨ

ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਇਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਾਲੇ ਗੂੜ੍ਹ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਸੰਨਵ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸਾਹਿਤ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਭਾਸ਼ਾ ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਪਿਛੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਾਕੀ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਪੁਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ, ਰੰਗ, ਅਵਾਜ਼ ਆਦਿ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਿਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਵਸਤੂ-ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਤੋਂ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਪਲੈਟੋ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਹੀਕਾਰ ਦੀ ਰੀਤੀ ਚਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੁੜਿਆਂ ਰਹਿਆ ਹੈ ਜੇ ਸਾਹਿਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਅੰਤਿਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸ਼ਿਲਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਆਦਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ, ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੌਖ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਸ਼ਿਲਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਆਦਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਹ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੌਖ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਘੱਟ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਤ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ-ਕਿਰਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਇਸ ਦੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਗਤ ਪਰੰਪਰਾ ਆਪਣੇ ਦੌਰ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਿਕ ਮਾਹੌਲ-ਦੁਆਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਸੀਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕੁਝ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸਤਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਅਤੇ ਇਹ ਬਣਾਵਟ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਇਕਾਈਆਂ, ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸੰਭੋਗ ਵਰਗੇ ਸਬੰਧੀ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਤਿਕ ਵੰਡ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ, ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਗਟ-ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਬੜੇ ਟੇਢੇ ਅਤੇ ਜਟਿਲ ਹੋਣਗੇ।

ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮੁਦਾਇ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਫੈਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ ਆਪਣਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਚੇਰੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਅਪਣਾ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਮੁਗਲ-ਸਮਾਜ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਮੁੱਲ ਉਹ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੰਨਾਂ ਸੁਰੱਖਿਤ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਲੈਖਾਨੋਵ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ~~ਜਦੋਂ~~ ਕਿ 'ਕਲਾ ਕਲਾ ਲਈ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ' ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਬਦਲਣ ਸਬੰਧੀ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਛੱਡ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਸਿੱਟਾ:- ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤ-ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਸਦਾ ਸੰਭਵ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀ ਹੈ? ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਨੁਕਰਣ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਹਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਭਾਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਸਾਹਿਤ, ਸਮਾਜ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਹੈ।